CULTUURHISTORISCHE INVENTARISATIE NOORD-BRABANT

M.I.P.

Gemeente Berlicum

Provincie
Noord-Brabant

september 1993

Colofon

De Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant/ Monumenten Inventarisatie Project wordt verricht door mevr. drs. M. Daru-Schoemann, dhr. drs. M. Koenders, dhr. drs. A. van Leeuwen (coördinatie), dhr. drs. N. Maes, dhr. drs. J. Michels, dhr. H. Ruiter arch. h.b.o., mevr. drs. M. Vaessen, mevr. drs. W. Wessel.
Secretariaat: mevr. H. van Wanrooij-de Cort, mevr. F. Tenlima-Sellier, Hildebrandstraat 24, 5216 VR 's-Hertogenbosch. Tel. 073-147471.

De rapporten zijn te bestellen bij de afdeling Voorlichting van de Provincie Noord-Brabant, Brabantlaan 1, 5216 VR 's-Hertogenbosch.
Tel.: 073-812511.

INHOUD

Woord vooraf		5
Werkwijze en criteria		6
1.	Situering der gemeente	9
2.	Bodemgesteldheid	10
3.	Grondgebruik	11
4.	Infrastructuur	12
5.	Ontwikkeling van de nederzettingen	14
6.	Stedebouwkundige typologie	16
7.	Karakterisering der objecten, bouwvormen en typen	17
8.	Objectgegevens	24
9.	Literatuur	44
Kaart (bijlage)		

Woord Vooraf bij de tweede druk

Dit rapport over Berlicum verscheen voor het eerst in 1990 en maakt deel uit van de serie Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant/Monumenten Inventarisatie Project. Het geeft per gemeente een overzicht van de thans nog bestaande waardevolle nederzettingen, gebouwen en groenelementen tot ca. 1940 in de steden en dorpen van de provincie.
De snelle en vaak ingrijpende veranderingen in het Brabantse cultuurlandschap hebben de totstandkoming van een dergelijk overzicht urgent gemaakt. Ondanks vervlakking en schaalvergroting bezit elke gemeente een eigen karakter in de stedebouwkundige structuur, de bebouwing van kern en buitengebied. We doelen daarbij zeker niet alleen op erkende monumentale gebouwen, maar evenzeer op boerderijen, woonhuizen, fabrieksgebouwen, bruggen en sluizen, wegkruisen of een ijzeren sierhek en dorpslinde.

Na het monumentenjaar 1975 heeft het provinciebestuur besloten om de cultuurhistorische waardevolle bebouwing van de provincie vast te laten leggen. Hiervoor is in 1976 de "Inventarisatiecommissie Brabantse Monumenten" ingesteld. In september 1979 is een drietal inventarisatoren aangesteld om een werkmodel te ontwikkelen en veldwerk en rapportage te verrichten.
Dit model is tot eind 1988 gehanteerd in 69 gemeenten. Najaar 1988 is ook in Noord-Brabant het door de minister van WVC geëntameerde Monumenten Inventarisatie Project van start gegaan. Binnen dit project wordt vastgelegd hetgeen in Nederland tussen ca. 1850 en 1940 aan bouwkunst en stedebouw is gerealiseerd.

Het MIP beoogt:
- het verkrijgen van een eerste landelijk overzicht van de zgn. "jongere bouwkunst en stedebouw' (ca. 1850 - 1940)
- het bevorderen van kennis en waardering voor historische stads- en dorpsgezichten en voor monumenten van geschiedenis en kunst uit de periode 1850 - 1940
- het formuleren van uitgangspunten ten behoeve van publikaties en wetenschappelijk onderzoek op architectuurhistorisch, bouwhistorisch, stedebouwkundig, historisch-geografisch of industrieel-archeologisch gebied
- het verkrijgen van bouwstenen als een eerste aanzet tot nieuw te ontwikkelen beleid van Rijk, provincies en gemeenten ten aanzien van de ruimtelijke ordening, stadsontwikkeling en monumentenzorg, alsmede van een basis voor planologisch-stedebouwkundige afwegingen
- het verzamelen van informatie die voor Rijk, provincies en gemeenten als basis kan dienen bij het selecteren en registreren van objecten, ensembles, structuren en dorps- en stadsgezichten

In Brabant zullen daarnaast ook nog objecten en structuren van vòòr 1850 vastgelegd worden als uitvloeisel van de in 1979 begonnen Cultuurhistorische Inventarisatie.
Onderzoek en veldwerk voor dit rapport vonden plaats in 1989 door mevrouw drs. M. Vaessen. De Heemkundekring De Plaets heeft in 1993 meegewerkt aan het verbeteren van de geschiedkundige gegevens ten behoeve van deze tweede druk.

's-Hertogenbosch, september 1993

Werkwijze en criteria

In Brabant is het MIP officieel van start gegaan op 1 oktober 1988. De inventarisatie wordt hierbij gebiedsgewijs aangepakt. Daartoe is de provincie in acht werkgebieden verdeeld, op basis van de historische en bestuurlijke ontwikkelingen in de periode 1850 - 1940.
Deze gebieden zijn:

1. Brabants Kleigebied
2. Zuidwest Brabant
3. Regio Tilburg
4. Regio 's-Hertogenbosch
5. Kempen
6. Regio Eindhoven
7. Maaskant
8. Brabantse Peel

Bij de inventarisatie wordt - binnen een zo breed mogelijke context - gewerkt van groot naar klein.
Eerst wordt van elk gebied een schets gegeven van de algemene karakteristieken. Deze zijn afzonderlijk verschenen in de zogenaamde regio-beschrijvingen. Op basis hiervan wordt voorts - gemeentegewijs - ingegaan op de stedebouwkundige aspecten van een stad of dorp. Tegen deze achtergrond worden tenslotte de objecten in de verschillende gemeenten beschreven.
De door het rijk voorgestelde werkwijze sluit goed aan bij onze sinds 1979 gevolgde werkwijze. Onbewust vooruitlopend op het MIP heeft de provincie vanaf het begin naast de oudere bouwkunst (ca. 10% van de monumenten in Brabant) ook steeds de jongere bouwkunst (ca. 90% van de monumenten) in haar werkwijze betrokken. Dit uitgangspunt zal binnen het MIP gehandhaafd blijven, met dien verstande dat de gegevens van de oudere bouwkunst buiten het MIP-kader vallen en dus niet aan het rijk geleverd zullen worden. Zij zullen wel voorkomen in de rapporten van de gemeenten die gewoon zullen blijven verschijnen. Tevens zullen nu ook de grote gemeenten (Tilburg, Breda, Bergen op Zoom, Eindhoven, Roosendaal, Helmond en 's-Hertogenbosch) beschreven worden.
In de geautomatiseerde MIP-bestanden welke uiteindelijk aan het Rijk geleverd gaan worden, zal ook het bestaande materiaal van jongere bouwkunst van de 69 reeds geïnventariseerde gemeenten worden opgenomen.
Deelname aan het MIP verleent de provinciale inventarisatie een belangrijke toegevoegde waarde. Zonder extra provinciale investering wordt het inventarisatiebestand geautomatiseerd en in overeenstemming gebracht met een landelijke opzet.
Voor verdere details verwijzen wij naar de Handleiding Inventarisatie jongere bouwkunst en stedebouw (1850-1940), Zeist- 's-Gravenhage 1987.

Criteria

Uit de vele objecten die voor inventarisatie in aanmerking komen moet uiteraard een keus worden gedaan. Dat gebeurt aan de hand van een aantal criteria, die groepsgewijs worden omschreven.
Bij deze criteria wordt het bindend element in veel gevallen gevormd door de "historische karakteristiek" van de nederzetting. Wat wordt daaronder verstaan?

Een nederzetting is, in de hier gebruikte terminologie, een geheel van bebouwing, percelen, wegen en waterlopen, dat in de loop der tijd een meer of minder samenhangende vorm heeft opgeleverd. Het eigen karakter van een nederzetting is het produkt van een - al dan niet geleidelijke - historische ontwikkeling, die in vele gevallen tot op de dag van vandaag valt af te lezen, zowel aan het ruimtelijk patroon als aan de bebouwing zelf. Dat geldt in beginsel net zo goed voor een oud akkerdorp, als voor een moderne nieuwbouwwijk. Op zeker moment leidt een reeks van ontwikkelingen tot een situatie, waar de nederzetting voor ons gevoel een uitgesproken eigen vormidentiteit bereikt. Dát moment bepaalt de "historische karakteristiek" van de nederzetting, die dus als het ware de optel- en aftreksom is van een reeks structuurbepalende en structuurverstorende ingrepen.

De invloed van dat moment kan zich, meer of minder nadrukkelijk zichtbaar, vaak uitstrekken tot het moment van nu. Zo is voor de landelijke nederzettingen tussen Oirschot en Best de situatie rond het midden van de vorige eeuw nog steeds beeldbepalend. Vandaar dat het moment van de historische karakteristiek ook omstreeks dat tijdstip is gekozen. Zowel de

middeleeuwse aanleg, als de wijzigingen van na 1850 zijn daarbij als wezenlijke bestanddelen aan te merken. Een heel ander voorbeeld is de oude vestinggordel van Bergen op Zoom. Daar is een essentieel element in de historische karakteristiek, zoals die rond 1800 bestond, thans niet meer afleesbaar. In die tijd werd de stad sterk gedomineerd door haar uitgebreide vestingswerken. Sinds die echter aan het eind van de vorige eeuw zijn ontmanteld, wordt het huidige beeld bepaald door een parken-, straten- en bebouwingsgordel, die rond 1920 zijn uiteindelijke vorm kreeg. Daarmee is de historische karakteristiek van ca. 1800 nu dus niet meer relevant voor dit deel van de stad. Die van rond 1920 echter des te meer.

Tegen de achtergrond van deze historische karakteristiek worden alle objecten afzonderlijk getoetst aan de volgende criteria:

* Architectonische en kunsthistorische criteria

- het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, of van het werk van een bekend architect, stedebouwkundige of kunstenaar
- het object is gaaf qua stijl en detaillering
- het object vertegenwoordigt een unieke (bouw) techniek, (bouw)- type of is typerend voor de ontwikkeling van de industriële techniek
- het object heeft esthetische waarde op grond van de vorm en detaillering van exterieur en/of interieur.

* Planologische, landschappelijke en stedebouwkundige criteria

- het object vormt samen met bijgebouwen, kleine artefacten, erfbeplanting of tuinaanleg een karakteristiek geheel
- het object maakt deel uit van een groter historisch geheel of complex
- het object sluit, met name in historisch en geomorfologisch opzicht, aan bij het landschap
- het object maakt deel uit van een gebied met een grote continuïteit, waardoor het historisch patroon van verkaveling, wegen en waterlopen goed geconserveerd is gebleven
- het object vormt een onderdeel van een historische stedebouwkundige structuur of een historisch nederzettingstype
- het object is karakteristiek voor stad, dorp of streek.

* Sociaal- en cultuurhistorische criteria

- aan het object zijn historische herinneringen verbonden in de ruimste zin van het woord
- het object vertegenwoordigt een aspect van de sociale of economische geschiedenis
- het object is representatief voor een bepaalde fase in de ontwikkeling van dorp, stad of streek.

Afhankelijk van de situatie en de aard van het object, is het ene criterium bij de selectie meer bepalend dan het andere. Zo kan men zich voorstellen dat bij een eenvoudig voorbeeld van landelijke bouwkunst criteria als type, bouwtechniek, samenhang met de directe of wijdere omgeving, historische verkaveling en patroon van wegen en waterlopen, meer gewicht in de schaal werpen, dan bij een kerkgebouw. Daar zullen eerder stijl, gaafheid van details, esthetische kwaliteiten en geschiedkundige aanknopingspunten de doorslag geven. Bij monumenten van jongere datum zijn op hun beurt bouwtype, techniek, vormgeving, architectuur en sociaal-historische betekenis weer het meest van belang.

De samenhang met de omgeving heeft bij de beoordeling een grote - zo niet dominerende - rol gespeeld. Objecten als daglonershuizen, weverswoningen, smidsen e.d., ontlenen vooral daaraan hun bijzondere waarde. Een op zich interessant object, dat als laatste getuige de herinnering oproept aan een overigens verder geheel verstoorde situatie, scoort doorgaans minder hoog, dan een object dat deel uitmaakt van een karakteristieke, betrekkelijk ongerept gebleven omgeving. Daarentegen zal een in detail aangetaste reeks gebouwen, die een onderdeel vormt van een qua maat en schaal nog goed bewaarde en interessante structuur, op grond daarvan in deze inventarisatie juist worden meegenomen.
Tenslotte heeft, zoals men begrijpen zal, ook de zeldzaamheidswaarde van een object of nederzettingstype bij de afwegingen meegespeeld.

Samenstelling rapport

In dit rapport wordt een beeld gegeven van de cultuurhistorisch waardevolle structuren en objecten van oudere en jongere bouwkunst binnen de gemeente. Hierbij is de samenhang tussen de objecten en het landschap of de nederzetting van groot belang.

Door het raadplegen van de historisch-geografische beschrijving van het inventarisatiegebied (afzonderlijk verkrijgbaar) en het naslaan van specifieke plaatsgebonden literatuur ontstaat een beeld van de ontwikkelingen tot ca. 1940. De topografische kaarten van ca. 1850, 1900 en heden op de schalen 1 : 50.000 en 1 : 25.000 zijn als ijkpunten gekozen, omdat door vergelijking een indruk ontstaat van occupatiepatronen en ontwikkelingen tot op heden. In het veld wordt dit beeld aangevuld met eigen waarneming.
Vervolgens worden per kern en in het buitengebied de objecten die aan de eerder genoemde criteria voldoen geregistreerd.

Elk rapport omvat de volgende onderdelen. Na Woord Vooraf en Werkwijze en Criteria worden de ligging van de gemeente (hoofdstuk 1), de bodemgesteldheid (2) en het grondgebruik (3) behandeld. Dan volgt een overzicht van de veranderingen in infrastructuur, wegen, waterlopen etc. (4). Vervolgens worden de nederzettingen behandeld (5). In de hoofdstukken 6 - 8 worden de onderzoeksresultaten beschreven. Voor de grotere gemeenten met planmatige ontwikkelingen tussen 1850-1940 wordt een stedebouwkundige typologie gegeven met een kaart van gebieden van bijzondere stedebouwkundige waarde. Bij de meeste kleinere gemeenten blijft dit onderdeel achterwege. Hier hebben in het algemeen immers in de periode 1850-1940 geen samenhangende stedebouwkundige ontwikkelingen plaatsgehad. Wel worden in sommige gemeenten waardevolle bebouwingsgroepen van vòòr de periode 1850-1940 apart aangegeven.
Dan volgt een karakterisering der objecten, bouwvormen en typen (boerderijen, woonhuizen, openbare gebouwen etc.). Dit alles wordt afgesloten met de objectgegevens, geordend naar adres en huisnummer (even, oneven). Per object worden de oorspronkelijke en huidige functie, architect, bouwdata, bouwstijl en een beschrijving der gevels, ramen, deuren, daken, bijzondere constructies en in een enkel geval interieurgegevens (meestal wordt alleen het exterieur geregistreerd) weergegeven. Dan volgen bijgebouwen, artefacten (stoepen, stootstenen, hekken etc.) en groenelementen. Ook wordt aangegeven de motivering voor opname en of het object beschermd is.
Tenslotte volgt de literatuur.

Bijgevoegd worden kaarten 1 : 10.000 en indien nodig deelkaarten van de stedebouwkundige typologie en de dichtbebouwde kernen. Op de kaart 1 : 10.000 worden aangegeven:

- geïnventariseerde objecten met cultuurhistorische betekenis (zwarte stip)
- beschermde monumenten (zwarte stip met cirkel)
- straatnaam en huisnummers
- gemeentegrenzen
- dijken, waterlopen en steilranden
- oude wegenpatronen en oude akkerbodems met een humusdikte van minimaal 50 cm. (globaal aangegeven).

Beschermde stads- en dorpsgezichten, alsook landgoederen worden eveneens aangegeven.

1 Situering der gemeente

1.1 Ligging

De gemeente Berlicum ligt in de provincie Noord-Brabant, in het inventarisatiegebied Regio 's-Hertogenbosch. Buiten het dorp Berlicum omvat de gemeente het dorp Middelrode, alsmede de gehuchten Beekveld, Braakven, Doornhoek, Driezeeg, Heikantse hoeve, Hersend, Kaathoven (gedeeltelijk), Kerkwijk, Laar, De Loofaart, Onderstal, Plein en Ploeg en het landgoed de Wamberg.
De gemeente beslaat 2.489 ha. en telt 8.800 inwoners (gegevens op 01-01-1992).
Voor een deel grenst Berlicum in het westen aan Rosmalen en in het noorden aan Rosmalen en Nuland. De grens volgt daar de Grote Wetering voor de helft en loopt daarna in rechte lijn geleidelijk af van de wetering tot aan Kaathoven en kent een rechtlijnig, kunstmatig verloop. Hier raakt de gemeente ook aan Heesch. De oostgrens, met de gemeente Heeswijk-Dinther, gaat eveneens rechtlijnig door bouwland. De zuidgrens, eveneens door bouwland, kent een veel grilliger verloop. Ten zuiden van de Zuid-Willemsvaart grenst Berlicum hier aan Schijndel. Vervolgens pikt de grens het zijriviertje de Kwalbeek op, dat uitmondt in de Aa, in het westen is daarmee een natuurlijke grens met Den Dungen ontstaan.

1.2 Ontwikkeling

De gemeente bestaat al lang in bovengenoemde samenstelling.
De huidige begrenzing is identiek aan die van de midden negentiende eeuwse gemeente, welke weer overeenkomt met de zeventiende eeuwse schepenbank.
De oudste vermelding van Berlicum dateert uit 1237: Berlichem, dat in de volksmond vaak verbasterd werd tot Ballekum of Balkum.
Berlicum behoorde tot 1798 tot het kwartier Maasland van de Meierij van 's-Hertogenbosch, onder bestuur van de hertog van Brabant.
De parochie Berlicum stamt uit de negende eeuw en omvatte na de dertiende eeuw behalve Berlicum ook Middelrode, Belveren en Kaathoven. Deze vier nederzettingen vormden een bloeiende kerkgemeenschap. De bewoners waren op de landbouw gericht.
Middelrode dankt zijn bestaan aan landuitgifte door de hertog van Brabant in de dertiende eeuw. De oudste bewoning ontstond aan een ondiepe doorwaadbare plaats, het 'gewat', ten zuid-westen van de Aa.
De negentiende eeuwse gemeente Berlicum had in 1840 2200 inwoners die tezamen in 365 huizen, op 2396 bunders grond leefden. Van deze gemeente werden Berlicum, Middelrode en Kaathoven als belangrijkste kernen genoemd. Daarnaast waren er binnen het grondgebied van de gemeente een groot aantal gehuchtjes. De inwonersaantallen namen tot 1900 nauwelijks toe, in de periode daarna schommelde het inwoneraantal rond de 2500 à 2600. Daarna groeide het inwoneraantal gestaag tot 3805 inwoners in 1935.

2 Bodemgesteldheid

2.1 Grondsoorten

De gemeente ligt in het gebied van de Centrale Slenk. De bodem bestaat uit fijn zand, deels leemarm en zwak lemig. Dekzand is afgezet tijdens de laatste ijstijd in het Pleistoceen. Plaatselijk komt nog leem (afgezet door smeltwater) in de ondergrond voor.
De zandgordels lopen evenwijdig aan de rivier de Aa, ze zijn opgebouwd uit zand dat bij periodieke droogte door de wind werd afgezet.
In de dalen zelf is een lemig zanddek te vinden. We vinden er broekgronden (drassige grond, bestaande uit moerasveen) en beekklei. Deze is door de Aa vanuit de Peel meegevoerd. Ook ondiepe vennen, ontstaan na overstromingen en een slechte waterafvoer, hebben een veenlaag in de ondergrond achtergelaten.
Het gebied buiten de nederzettingen is tussen 1500 en 1800 grotendeels in cultuur gebracht, na 1800 is er slechts een geringe uitbreiding van de cultuurgrond.

2.2 Hoogte en afwatering

Berlicum maakt deel uit van het stroomgebied van de Aa, waarop het door middel van de Grote Wetering, de Wambergsebeek, de Run en een aantal gegraven lopen afwatert.
Dit systeem van afwatering heeft lang slecht gewerkt. Door hoge waterstanden in de Maas en wisselvallige waterstanden in de Aa en haar zijstromen, had men veel last van overstromingen.
Voor een betere beheersing moest de zaak op grotere schaal aangepakt worden. In 1864 werd daartoe het waterschap 'De beneden Aa' opgericht door de dorpen aan de benedenloop van de Aa. De verbetering die dit tot gevolg had was slechts gering.
Ook het waterschap van de Maasdijk, dat het gebied van Grave tot Engelen beheerde, was niet in staat de problemen op te lossen.
Halverwege de negentiende eeuw werd een bedijkingsplan uitgevoerd. De in 1837-1840 aangelegde en in 1855 deels verlegde dijkweg, de Zomerdijk en Hasseltsedijk, lopend vanaf de Graafseweg via Coudewater, Wamberg, Hasselt en Beekveld tot aan de Akkers, moest het dorp tegen hoog water beschermen. Dergelijke voorzieningen waren niet afdoende tegen het steeds opkomende rivierwater.
Door de intensivering van het bodemgebruik in de twintigste eeuw werden de problemen met afwatering alleen maar groter. De Aa bood onvoldoende kapaciteit.
In de jaren dertig van de twintigste eeuw kwam men tot meer definitieve oplossingen. De Maaswerken werden afgerond en de Aa werd gekanaliseerd, waardoor meer water kon worden afgevoerd. Door middel van duikers is een verbinding gemaakt met de Zuid-Willemsvaart, waardoor de waterstand beter geregeld kon worden.

De bodem binnen de gemeente heeft van noordoost naar zuidwest een aflopend verloop, varierënd van 5,5 meter boven NAP tot 4,5 meter boven NAP.
Oppervlakte-erosie door de Aa zorgde voor brede, ondiepe dalen. Door insnijding van deze rivier in de zandruggen ontstonden plaatselijk grotere hoogteverschillen van 2 à 3 meter.

3. Grondgebruik

Een groot gedeelte van het grondgebied binnen de gemeente was tot het midden der zeventiende eeuw niet bruikbaar. Een groot gedeelte van het noordelijk gebied bestond uit bos en heide, verder was de grond door de vele overstromingen erg nat. Op de dekzandruggen langs de Aa en elders konden wel grotere akkercomplexen ontstaan. Op deze zandgronden ontstond traditioneel gemengd bedrijf waar men zich bezig hield met het verbouwen van voedselgewassen zoals rogge, boekweit en haver, het houden van koeien, varkens, kippen, geiten en schapen en later het verbouwen van aardappelen.
In achttiende en negentiende eeuw heeft de landbouw niet alleen van overstromingen te lijden gehad maar ook van inundaties die ter verdediging van 's-Hertogenbosch werden uitgevoerd.
Het landbouwbedrijf bleef niettemin de belangrijkste bron van bestaan. De veeteelt nam gestadig toe en er werd in de tweede helft van de negentiende eeuw een begin gemaakt met tuinbouw.
Vanaf 1870 maakte de teelt van kool een snelle opbloei. Dit vormde de aanzet tot het kweken van meer gewassen zoals tuinbouwprodukten, fruit en bloemen. Hiermee werd vooral in de vraag vanuit de stad ('s-Hertogenbosch) voorzien.

Bijna alle grond was voor de negentiende eeuw in cultuur gebracht, uitbreiding was nauwelijk nog mogelijk.
Rond 1850 was een groot deel van het akker- en grasland in de huidige gemeente in stroken verkaveld. Deze indeling stamt gedeeltelijk al van voor 1500. Hier en daar deed zich een grilliger verkavelingspatroon voor, de kavels waren noodgedwongen aangepast aan de natuurlijke gesteldheid van de grond, die drassig was, plaatselijk bevonden zich zandplateaus.
Door ruilverkaveling in de jaren zeventig van deze eeuw is het huidige grootschalige verkavelingspatroon ontstaan.

4. Infrastructuur

4.1 Wegen

De oudste wegen liepen aan de randen van de hogere dekzandruggen. Vanuit het dorpsplein De Plaetse liepen rond 700 de eerste wegen evenwijdig aan de Aa en vanaf 1200 haaks daarop in de richting van de Wambergse beek, naar in ontwikkeling zijnde nederzettingen en landbouwgrond.
De wegen zijn lang in slechte staat geweest. Vanaf de eerste ontginningen in een gebied ontstond een natuurlijk of opgehoogd zandpad (een dijk) waaraan de percelen lagen. Door veelvuldige overstromingen waren ze een groot deel van het jaar onbegaanbaar.
In de eerste helft van de negentiende eeuw werden veel wegen verbeterd. Tussen 1837-40 werd de verbindingsweg van Veghel over Berlicum naar 's-Hertogenbosch opgehoogd en met klinkers verhard. In 1876, toen opnieuw grote overstromingen plaatsvonden werd de weg wat verbreed. De vanuit Gelderland en Ravenstein over Middelrode naar Boxtel en Luik lopende weg werd pas tussen 1870 en 1920 in gedeelten verbeterd. Ook de Graafseweg werd opgehoogd en kreeg in 1826 klinkerbestrating.
Het onderhoud van veel buitenwegen, voor het grootste gedeelte nog zandpaden, bleef slecht. Er werd slechts in een werkverschaffingsprojekt tussen 1845 em 1850 iets aan de verbetering gedaan.
Toen in 1858 een brug over de Aa werd gebouwd bij de Beekveldsestraat, om de daar geplande losplaats voor schepen te kunnen bereiken, nam het vervoer wat toe en werd men gedwongen de toestand te verbeteren. Ten gunste van de verbinding met het buitengebied werden meerdere straten verhard, zoals in 1882 de Veedijk.
In 1881 werd de huidige Kapelstraat van Aabrug tot Zuid-Willemsvaart verhard en opgehoogd. Daar al eerder de Assendelftseweg en de Laan van Seldensate verhard waren ontstond er een ingepolderd terrein.
Aan het begin negentiende eeuw kende men een economische opleving die ook een verbetering van de infrastructuur tot gevolg had.
Met een brug over de Zuid-Willemsvaart werd rond 1860 toen ook de vaste oeververbinding met Den Dungen en Schijndel (vanaf het graven van de Zuid-Willemsvaart verbroken) hersteld.

4.2 Spoorwegen

De stoomtramlijn van 's-Hertogenbosch naar Veghel, die in 1883 werd geopend, liep door Berlicum. Er was een enkel spoor over de Hoogstraat dat via de Driezeeg (Middelrode) naar Veghel liep. De lijn had een halte voor herberg De Gouden Leeuw. Rangeerstations waren er in Middelrode en bij de Kerkwijk (Berlicum). Aanvankelijk betekende dit een grote verbetering voor de ontsluiting van het dorp, vooral voor de verbinding met 's-Hertogenbosch en omliggende Aa-dorpen. Het rendement van de tramlijn nam echter geleidelijk af, zeker toen vanaf 1922 ook autobussen op hetzelfde trajekt gingen rijden. In 1937 werd de exploitatie van de stoomtram stopgezet. De rails werden snel daarna opgebroken.

4.3 Waterwegen

Een van oudsher belangrijke rivier is de Aa, die haar ontstaan vindt in de Peel. De hoofdstroom door het laagst gelegen gebied vormde een zeer kronkelige rivier met een aantal zijarmen.
In het stroomgebied van de Aa deden zich tot ongeveer 1934 regelmatig overstromingen voor. Bij het uitschuren van de bochten ontstonden wielen (vooral rond de huidige kern van Middelrode lag een groot aantal van deze plassen, nu zijn zij gedeeltelijk verdwenen).
De kronkelige rivier was slecht bevaarbaar. Pogingen dit te verbeteren waren vooral in het belang van 's-Hertogenbosch, Berlicum was daarom niet altijd bereid aan dergelijke verbeteringen mee te werken.
Wel was verbetering van de Aa voor Berlicum van belang in verband met de waterhuishouding. Al vanaf 1800 bestonden hiervoor plannen. Plaatselijk werden in de negentiende eeuw slechts kleine verbeteringen aangebracht. Diverse pogingen tot normalisatie van de Aa-loop en een betere beheersing van de afwatering bleven bij plannen. Regionale aanpak van het probleem was noodzakelijk.
In het kader van een werkverschaffingsprojekt werd in de jaren dertig van deze eeuw de Aa, tussen Berlicum en Heeswijk gekanaliseerd en het hele stroomgebied binnen Berlicums gemeentegrenzen bedijkt.

De Zuid-Willemsvaart werd tussen 1822 en 1826 gegraven als verbetering van de verbinding over water tussen 's-Hertogenbosch, Maastricht en Luik. Aanvankelijk was dit alleen maar nadelig omdat de drukke handelsroute van Luik via Boxtel en Middelrode naar het Land van Ravenstein en Duitsland werd doorbroken en de geplande brug niet tot stand kwam. Door het ontbreken van vaste oeververbindingen binnen het gebied van de gemeente gingen verbindingswegen naar het zuiden (Den Dungen) verloren. Slechts een pontveer hield de verbinding met Den Dungen en Schijndel in stand.
Ter hoogte van de Spurkstraat (Middelrode) werd één van de vele sluizen in de vaart aangelegd.
De Wambergse Beek stroomt ten noorden van de Aa door een groot gedeelte van de gemeente. Deze beek is van geen betekenis voor het vervoer.
De Run slibde op den duur dicht. Rond 1960 was dit riviertje nagenoeg verdwenen.

5. Ontwikkeling van de nederzettingen`

De nederzettingsvorm van Berlicum is mede bepaald door de fysisch geografische gesteldheid. Dekzandplateaus en dekzandruggen werden het eerst bewoond, dit was al 500 jaar voor Chr. mogelijk.
Ontginning van de beekdalen, broekgronden en heidegebied, volgden in latere perioden, vanaf de middeleeuwen.

5.1 Berlicum

Het gebied waarin Berlicum ontstond had diverse gunstige eigenschappen voor het ontstaan van een nederzetting. Er liepen riviertjes, de Run en Aa, in een uitgestrekt rivierdal. Rondom lag een heidegebied en moerasgrond. Dit moeilijk begaanbaar terrein kon niet voor landbouw worden benut en vormde een natuurlijke barrière tegen indringers.
Berlicum ontstond op rivierduinen aan de oostoever van de Run nabij de samenvloeiing met de Aa en is een voorbeeld van een beekdalnederzetting. De oorsprong van het dorp Berlicum is waarschijnlijk een akkerdorp, ontstaan zo'n 500 n.C. op een donk. Daar kon een driehoekig plein worden aangelegd, de zogenaamde plaatse, waaraan enkele boerderijen gebouwd werden.
Na 1000 ontstonden nieuwe nederzettingsvormen als gevolg van technische verbeteringen in de landbouw. Beekdalgronden konden worden omgezet in weidegebied. In de twaalfde en dertiende eeuw werden gemeenschappelijke hooi- en weide gebieden in gebruik genomen, welke in de periode daarna (de veertiende en vijftiende eeuw) verkaveld werden. Deze zogenaamde beemden lagen dicht bij de beek, dan volgde het dorp, gelegen aan een langgerekte straat. Tot slot, het verst van de beek, vond men de akkers en het heidegebied. Deze nederzettingsvorm is in Berlicum nog steeds herkenbaar.
De nederzetting op een donk aan de rand van het Rundal had minstens vanaf de hoge middeleeuwen constante bewoning. De parochie stond vanaf 1240 onder leiding van kanunikken van de abdij van Bern.
Rondom de kerk, centraal gelegen aan het huidige Raadhuisplein, ontwikkelde zich vanaf de elfde eeuw een buurt met boeren en ambachtslieden, daar weer omheen ontstond een gehuchtenkrans van kleine agrarische nederzettingen. De eerste ontginningen vonden plaats in noord-oostelijke richting, naar de Wambergse beek, op de zogenaamde Onderstal. Een volgend richtpunt werd in de dertiende eeuw het Braakven waar vanaf 1678 de schuilkerk stond. De kronkelige weg ernaar toe werd door de kerkgangers afgesneden waardoor een nieuwe weg, het Kerkpad, kon ontstaan. Tot het midden van de achttiende eeuw vonden ontginningen van de omliggende woeste grond plaats.
Een langgerekte bewoning ontwikkelde zich van het huidige Raadhuisplein in de richting van de één kilometer buiten het oude centrum op nog onbebouwd gebied in 1837 gebouwde r.-k. kerk. Tussen 1850 en 1940 werd de lineaire structuur versterkt door uitbreiding die vooral langs deze Hoogstraat plaatsvond.
Voor 1840 was ongeveer 90 procent van de woeste grond reeds in cultuur gebracht. Het nederzettingspatroon van na 1500 bleef grotendeels gehandhaafd tot diep in de negentiende eeuw.
Aan het einde van de negentiende eeuw werd de groep boeren geleidelijk wat kleiner, de middenstand groeide. Het centrum van Berlicum bleef daarbij de oude plaatse (huidige Raadhuisplein). Herbergen, ambachts- en handelslui vestigden zich hier. De bouw van een nieuwe kerk aan de Kerkwijk bracht hier aanvankelijk weinig verandering in, zeker niet toen kort na de bouw van deze kerk een nieuw raadhuis weer aan het Raadhuisplein gebouwd werd.
Uitbreiding van de bebouwing vond aan het begin van de twintigste eeuw vooral ten noorden van de Hoogstraat en in de richting van de nieuwe R.K. kerk plaats.
Dit gebeurde vooral langs reeds bestaande wegen.
Na de tweede wereldoorlog heeft men op grotere schaal gewerkt aan een nieuw dorpscentrum, centraal gelegen binnen de gemeente. Met het gereed komen van het Mercuriusplein zijn ook de meer recente uitbreidingen buiten de oorspronkelijke nederzettingsstructuren geplaatst.

5.2 Middelrode

De naam Middelrode wijst op het rooien van onontgonnen land. Dit gebeurde in de dertiende eeuw als direct gevolg van de ontwikkeling van de stad 's-Hertogenbosch. De daar gevestigde adel bezat grond, buiten de stad op nog onontgonnen gebied. Voor het beheer hiervan stelden zij pachters aan. Een groep van dergelijke pachthoeven zorgde voor het ontstaan van de nederzetting Middelrode.
Aanvankelijk hoorde Middelrode bij de parochie Berlicum. De kerk in Berlicum was echter ver weg en daarom werd er in 1434 een eigen kapel gesticht. Zo ontwikkelde zich ten zuid-westen van de Aa een kleine nederzetting, bij het 'gewat'.

In de negentiende eeuw werd de Zuid-Willemsvaart aangelegd, deze doorsneed het dorp. Door het ontbreken van een vaste oeververbinding verviel alle handelsverkeer en kwam de kern tot verval. Een centrum van aktiviteiten ontstond daarna rond de Driezeeg, ten noord-oosten van Aa en Zuid-Willemsvaart.
Door het toenemen van het goederenvervoer over water en doordat de waterstaat het betreden van de kanaaldijk en het aanmeren van schepen toestond, ontstonden in de tweede helft van de negentiende eeuw bij Middelrode laad- en losplaatsen. Ook werden magazijnen gebouwd voor de opslag van goederen. Het dorp kon eindelijk van de Zuid-Willemsvaart profiteren.
Middelrode heeft zich in de twintigste eeuw vooral ten noorden van de Driezeeg uitgebreid. Aanvankelijk gebeurde dit door verdichting van de bebouwing aan de bestaande structuur. Na de Tweede Wereldoorlog werden nieuwe wijken aangelegd. Ook tussen de oorspronkelijke plaats van de nederzetting en het latere centrum heeft de bebouwing zich uitgebreid om de stroom forensen op te vangen. Hiervoor werden nieuwe wijken aangelegd. Het gebied ten zuiden van de Zuid-Willemsvaart is echter buitengebied geworden.

5.3 Verspreide bebouwing

Binnen de gemeente Berlicum, buiten het dorp waren aanvankelijk slechts kleine gedeelten geschikt voor bewoning. Gehuchten ontstonden het eerst op geïsoleerde plaatsen die door hoogte droger lagen dan het omringende gebied. Enkele plaatsen waar gehuchten zijn ontstaan, kennen nog steeds een concentratie van bebouwing, andere zijn slechts als veldnaam herkenbaar zoals Hooge Heide.
Kaathoven is een voorbeeld van individuele ontginning in een verder onontgonnen gebied. Er werden ruime pachthoeven met een omwald of omgracht akkergebied, onafhankelijk van elkaar, gesticht. Ontstond er een concentratie van dergelijke individuele ontginningen, dan groeide ook vaak de behoefte aan een eigen kapel en was de basis voor een dorpsontwikkeling gelegd. Door de geïsoleerde ligging en slecht begaanbare wegen kende Kaathoven weinig ontwikkeling.
De Heikampsehoeve ontstond evenals Kaathoven middels de uitgifte door de hertog van Brabant van 'een hoeve lands' waarop de grote pachthoeve, genaamd 'Ter Heijde' gesticht werd. De hoeve ontstond rond 1330 en breidde zich in de zeventiende eeuw uit tot vier pachthoeven. In de omgeving vormde zich een gehucht van keuterboeren en landarbeiders. De buurtschap ontstond in de negentiende eeuw en is nu niet meer als zodanig herkenbaar. De bebouwing is gering en heeft een verspreid karakter.
Belveren was een nederzetting, oorspronkelijk gelegen tussen Berlicum en Middelrode, bij de huidige Ploeg, Oude Ploeg en Groenstraat. In het stratenpatroon is een driehoek herkenbaar die mogelijk de basis, de plaatse van deze nederzetting is geweest. Belveren is nooit erg groot geworden, rond 1650 reeds stopte de groei. Buiten enkele verspreid staande boerderijen is er weinig bebouwing aanwezig.
Nu wordt het gebied, centraal tussen Berlicum en Middelrode gelegen, gebruikt als buitengebied met onder andere een sportterrein.

6. Stedebouwkundige typologie

6.1 Typologie

De gemeente bestaat uit enkele vanouds agrarische nederzettingen, binnen een blokvormig gebied waarin zich diagonaal de bebouwing van de kernen Berlicum en Middelrode uitstrekt. De lintbebouwing aan de verbindingsweg tussen Berlicum en Middelrode zorgt ervoor dat er van een scheiding tussen beide nederzettingen nauwelijks meer sprake is. Dit effekt wordt kunstmatig versterkt door het in de jaren zeventig van deze eeuw aangelegde Mercuriusplein dat zich als nieuw centrum van de gemeente presenteert.
De gemeente heeft een groot buitengebied waarin verspreid groepjes bebouwing voorkomen.
De structuur is in de periode 1850-1940 niet gewijzigd. Derhalve is geen MIP-typologie toegepast.

6.2 Beschrijving van gebieden van bijzondere stedebouwkundige waarde

In de gemeente zijn geen gebieden van bijzondere stedebouwkundige waarde, gevormd in de periode 1850-1940, aanwezig.

7. Karakteristiek der objecten, bouwvormen en bouwtypen

7.1 Woonhuizen

De oudste woonhuizen vinden we bij het Raadhuisplein en aan de Hoogstraat, de oorsprong van de nederzetting Berlicum. Een voorbeeld is Raadhuisplein 11, dit gepleisterde huis stamt uit ca. 1835. Ook andere panden, zoals de nrs 13-17 hebben een bouwdatum die zeker terug gaat tot het begin van de negentiende eeuw. De voorgevel van dit pand is bij een verbouwing in het midden verhoogd.
Raadhuisplein 18 is de in classicistische stijl opgetrokken voormalige burgemeesters- en notariswoning. Deze dateert eveneens uit de eerste helft van de negentiende eeuw. Dit grote rechthoekige pand heeft aan weerszijden lagere gevels, waarachter alleen rechts een aanbouw te vinden is.
Aan de oude verbindingsstraten zoals de Hoogstraat, Kerkwijk te Berlicum, en de Julianastraat en Driezeeg in Middelrode, vinden we nog veel woonhuizen uit de periode van ongeveer 1870 tot ca. 1920.
De verschijningsvorm is gevarieerd, er staan huizen van kleine neringdoenden maar ook huizen waar gezeten burgers gewoond hebben. Hoogstraat 51 is een groot herenhuis uit ca. 1870, het is thans een vrijstaand pand met een grote tuin rondom. De voorgevel wordt gedomineerd door een monumentale ingangspartij. Naast dit pand staat een eenvoudige schuur. Ook Hoogstraat 99 is een classicistisch herenhuis. Opvallend zijn de ramen op de eerste verdieping: boven de afgeronde hoeken is een wenkbrauwboog op kraagsteentjes geplaatst. Een aangebouwde serre stamt uit de eerste helft van de twintigste eeuw. Veel eenvoudiger, maar uit dezelfde tijd, zijn Hoogstraat 85, Kerkwijk 101 en Hoogstraat 1: een woonhuis waarin een slagerij gevestigd is geweest. Het opschrift "slagerij" is in geglazuurde tegels in één van de boogvelden boven de ramen aangebracht. Het pand verkeert nog grotendeels in oorspronkelijke staat. Hoewel de gevelankers 1902 aangeven is de kern waarschijnlijk uit de eerste helft van de negentiende eeuw. Het glas-in-lood bovenlicht boven de deur, met het jaartal 1851, is waarschijnlijk hergebruikt.
Uit het begin van de twintigste eeuw stamt een aantal woonhuizen met dekoratief gebruik van strengperssteen, in speklagen en boogvelden. Zo is aan de Hasseltsedijk 33 een woonhuis met café gebouwd. De café-functie blijkt uit de ingang in de afgeschuinde hoek. Het café ligt aan een driesprong in landelijk gebied net buiten de kom van Berlicum. Braakven 1, een groot pand aan de noordelijke kant van de kom ligt verscholen in een dichtbegroeide tuin. Het dateert van rond de eeuwwisseling. De windveren zijn uitgevoerd met ajourwerk.
Hoogstraat 114, uit 1904, vertoont duidelijk elementen van chaletstijl: hangend houtwerk in de topgevel en een dakoverstek op houten consoles en aangebouwde houten serre. Dit is de woning van burgemeester Godschalx geweest.
Ook de woonhuizen van latere datum, gebouwd tussen 1920 en 1940 vinden we vooral aan de oude doorgaande wegen, ze liggen tussen de negentiende eeuwse bebouwing in maar ook aan de lintbebouwde wegen, verder van de kommen van Berlicum en Middelrode. Voorbeelden zijn Millrooijseweg 78 en 80 en Braakven 114, allen eenvoudige woonhuizen uit omstreeks 1925-1930. Hoogstraat 49, "Mon Desir" stamt volgens een gevelsteen uit 1930. Het pand valt op door de gebruikte lichte baksteen en een bolle erker.
In 1920 werd woningbouwvereniging "Volksbelang" opgericht. Deze vereniging streefde naar de bouw van goedkopere arbeiderswoningen. In 1925 werd gestart met sociale woningbouw: twaalf huurwoningen voor arbeidersgezinnen werden gerealiseerd aan de Veedijk en onderstal (nu Nederhof).

7.2 Boerderijen

Binnen de gemeente Berlicum doet zich een verscheidenheid aan boerderijen voor. Veel voorkomende boerderijtypen zijn lang- en kortgevelboerderijen. Daarnaast bevindt zich in de gemeente een enkele kruk- en/of T-boerderij.
De oudste boerderijen treffen we in de voormalige gehuchten zoals Loofaart en Kaathoven aan. Loofaart 47 is een voorbeeld van een langgevelboerderij. De kern van het pand dateert uit 1698. Loofaart 25 is een langgevelboerderij met hoekgevel uit de negentiende eeuw. Loofaert 27 is een uiterst gave kortgevelboerderij met ramen met kleine roedenverdeling. Hooghei 61 is een aan een zandpad gelegen langgevelboerderij uit de tweede helft van de negentiende eeuw.
Loofaart 1 is een kortgevelboerderij die opvalt door de tegen de korte gevel geplaatste toren. De stichting van deze boerderij gaat terug tot de veertiende eeuw. De toren is het oudste restant van het geheel. Heikantse hoeve 35 is een voorbeeld van een kortgevelboerderij die nog grotendeels in oorspronkelijke staat verkeert. Woud 16, de Adamme hoef, is lang eigendom van de bezitters van het landgoed Seldensate geweest. Een aantal raamopeningen van deze boerderij is dichtgezet.

In de kernen van de nederzettingen zijn wat kleinere boerderijtjes te vinden. Deze boerderijen hebben alle een negentiende eeuws uiterlijk, de kernen zijn mogelijk ouder. Hoogstraat 129, een boerderij met gepleisterde gevel. De vier snoeilindes aan de straat horen van oudsher bij deze boerderij.
De arbeiderwoning Dreef 18 is een gaaf voorbeeld van een kleine krukboerderij. Het afgelegen pand, aan onverharde weg dateert uit ca. 1850.

De jongste boerderijen zijn de zogenaamde wederopbouwboerderijen. Vrij snel na de Tweede Wereldoorlog werden op plaatsen waar boerderijen verwoest waren nieuwe gesticht. Het zijn sobere langgevels met traditionele kenmerken (wolfdak, ramen met luiken). Op een gevelsteen staat vaak de Nederlandse Leeuw afgebeeld. Voorbeelden zijn Braakven 15 uit 1947 en Dreef 14 uit 1948.

7.3 Industriële gebouwen

Berlicum is vooral een agrarische nederzetting waarin zich weinig industrie ontwikkeld heeft. Kleine nijverheid speelde zich aanvankelijk bij de woonhuizen af. Dit geldt bijvoorbeeld voor de smederij die nabij herberg De Gouden Leeuw, Hoogstraat 64, heeft gelegen. Een ander voorbeeld is Hoogstraat 50-52, nu Herberg Prins, met jaartalankers 1795. Hierachter lag tot ca. 1850 een timmerwerkplaats en later een sigarenmakerij.
Het dorp had diverse oude molens, waarvan niets bewaard gebleven is.
Berlicum heeft in de negentiende eeuw een aantal brouwerijen gekend, onder andere die van de familie Godschalx aan de Hoogstraat 51 (De Zwaan) en in Middelrode over de Aabrug. Het grootste gedeelte van de herberg Hoogstraat 30 van dezelfde familie is in 1974 gesloopt. Het huis met dwars daarop een bedrijfsgedeelte is nog intact.
Ook onder leiding van de familie Godschalx werd in 1892 een sigarenfabriek opgericht aan de Hoogstraat 103. Dit was één van de eerste en grootste industriegebouwen van het dorp.
Een veevoederfabriek aan de Julianastraat 30 bestaat uit een paar hoge bakstenen silo's naast een hoofdgebouw met laad en losperron. In 1948 is deze fabriek gebouwd ter vervanging van een in 1944 verwoeste molen elders in Middelrode.

7.4 Openbare gebouwen

De raadszaal was aanvankelijk ondergebracht in een zuid-westelijke aanbouw aan de toren van de Nederlands Hervormde kerk. In de jaren veertig van de negentiende eeuw werd gekozen voor nieuwbouw volgens een (gratis) waterstaatsplan. In 1843 werd door hoofdaannemer P. van Zeeland uit Heeswijk gestart met de bouw die in 1845 gereed kwam. Het raadhuis kwam in het oude centrum van Berlicum. In 1939 werd het uitgebreid met een laagbouw in dezelfde stijl. Middenrisaliet met bordes en trap maken de oorspronkelijke functie van het gebouw meteen duidelijk. Ook de detaillering van de kozijnen (draperieën in het bovenlicht van de deur en wisseldorpelklosjes in de vorm van granaatappels bij de raamkozijnen) geven het pand meer aanzien.

Aanvankelijk hadden Berlicum, Middelrode en Kaathoven elk hun eigen schoolgebouwen. In 1837 werd te Middelrode een nieuw gebouw opgetrokken op de plaats van de voormalige Corneliskapel, die van 1648 tot 1836 als school dienst deed. Van die kapel werd het klokje meegenomen en in een dakruiter opgehangen.
In 1837 werd ook in Kaathoven een schoolgebouw gezet ter vervanging van de kapel die deze functie tot dan toe vervulde. Beide schoolgebouwen zijn inmiddels verdwenen.
In 1895 werd centraal, in Kerkwijk, een nieuwe school gebouwd voor de hele gemeente. In 1932 is dit gebouw vervangen door de meisjesschool St.Theresia naar een ontwerp van H. Tibosch uit Berlicum. Deze school was vanaf 1862 gevestigd geweest tegen het klooster van de zusters van J.M.J.

7.5 Kerkelijke gebouwen

Bij herbouw in 1944 van de kerk aan het Raadhuisplein werden resten van een eerdere, houten kerk gevonden. De eerste stenen kerk op deze plek dateert uit de dertiende eeuw of eerder.
Deze kerk werd in 1648 overgenomen door gereformeerden en in 1817 verbouwd waarbij de zijabsiden werden afgebroken. Het gehele schip kwam daarbij onder één dak. De toren van de hervormde kerk werd in de Tweede Wereldoorlog

opgeblazen. Ook andere delen van de kerk werden daarbij verwoest. In kleinere vorm werd het schip na de oorlog herbouwd. De vorm van de huidige kerk lijkt daardoor meer op een verlengd priesterkoor.

De kapel in Kaathoven werd in 1535 ter ere van St. Cunera gesticht. Nadat ze in 1648 haar functie verloor stond ze lang leeg. Daarna heeft het gebouw dienst gedaan als school, tegen de kapel werd daarvoor een onderwijzerswoning gebouwd. Toen in 1888 een nieuwe school in Vinkel werd gesticht sloot de school op Kaathoven. De kapel werd omgebouwd tot woning waarbij het priesterkoor gesloopt werd. De kap van het schip werd drastisch verlaagd en tegen de kopse gevel werden aanbouwen gezet. Slechts steunberen en raamnissen herinnerden aan de kapelfunctie. In 1980 is ze gedeeltelijk herbouwd met gebruik van oude fundamenten. Het schip is daarbij in oude staat hersteld en verhoogd, het bevat nog middeleeuws muurwerk.

In 1837 werd in het gebied Westerbroek een nieuwe kerk gebouwd voor de katholieke gemeenschap. Het gebied was verder nog onontgonnen maar werd wegens de centrale ligging gekozen. De bouw van de zaalkerk gebeurde volgens waterstaatsplannen. De toren werd later, in 1876-80 toegevoegd. In 1839 kwam er een pastorie bij, in 1842 werd een begraafplaats aangelegd. Deze begraafplaats aan de Sassenheimse weg heeft een klein kapelletje. Grafplaten zijn in de zijgevels gemetseld. Enkele oude graven zijn van de familie van Lanschot, uit 1886, en van mej. Godschalx uit 1873.
In 1919 onderging de kerk een verbouwing. Rond het priesterkoor werd een ombouw gemaakt die met één vleugel aansloot op de sacristie. Kerk en pastorie werden zo met elkaar verbonden.
De parochie groeide en in plaats van splitsing (waarmee de wens van Middelrode, een eigen kerkgebouw te stichten in vervulling zou gaan) werd de bestaande kerk uitgebreid. In 1932 werden uitbreidingsplannen van architekt H.C. van de Leur uit Nijmegen, onder leiding van aannemer De Vries uit Helmond uitgevoerd.
Een grote dwarsbeuk, ter hoogte van het priesterkoor, maakte van de kerk een kruiskerk. Ook werden een nieuwe sacristie en misdienaarsruimte gebouwd.
In 1944, aan het einde van de oorlog, werd de toren door voltreffers onherstelbaar beschadigd en met een gedeelte van het schip opgeruimd. Snel werd gestart met herstel, een nieuwe voorgevel werd in 1952, naar een ontwerp van J. Strik, tegen het ingekorte schip gezet.
De zusters van JMJ (Jesus Maria en Jozef) stichtten bij deze kerk in 1859 een klooster, "St. Vincentius", voor onderwijs en bejaardenzorg. Zo ontstond een centrum van sociaal-religieuze zorg tussen de oude kernen van Berlicum en Middelrode. Het St. Vincentiusklooster is in 1975 gesloopt ten gunste van een bejaardentehuis.
In 1931 werd een parochiehuis aan dit religieuze centrum toegevoegd. De architekt daarvan was H. Tibosch. Nu doet het gebouw dienst als gemeenschapshuis.
Bij de kerk is een kleine Mariakapel uit 1939 geplaatst.
In 1950 kreeg Middelrode de lang verwachtte eigen kerk.

7.6 Kastelen en buitenhuizen

In het buitengebied van de gemeente Berlicum en direct aan de grenzen van de bebouwde kernen vinden we diverse buitenhuizen, oorspronkelijk neergezet door de adellijke bewoners van 's-Hertogenbosch.
Pachthoeven die zij hadden werden beheerd door Berlicumse boeren. Als zomerhuis werd vaak een groot pand toegevoegd, een zogenaamd 'speelhuis' dat de allure van een klein slotje had.
In rumoerige tijden ontvluchtte de adel de stad en trok zich terug in de buitenverblijven. In de achttiende eeuw, toen een rustiger periode intrad, maakt men er geen gebruik meer van. Veel van deze huizen zijn toen in verval geraakt en uiteindelijk verdwenen. De hoeve is in meer gevallen gespaard gebleven. Ook bij het minder worden van de welvaart in de Meierij raakten dergelijke huizen in verval.
Het landgoed De Wamberg bestaat uit landerijen en bossen waarop een complex van diverse gebouwen. De hoeve is het oudste gebouw, stichting daarvan gaat terug tot 1200. Het omgrachte huis, een rechthoekige bouwmassa tussen twee trapgevels, dateert van ongeveer 1550. Deze eerste stichting is nog steeds onderdeel van het huidige landhuis De Wamberg. Ca. 1780 werd loodrecht hierop een aanbouw gezet. In 1893 volgden nog enkele uitbreidingen waaronder opnieuw een aanbouw tegen het reeds bestaande huis en een poortgebouw met jachthuis.
Op de fundamenten van het kasteeltje Veebeek werd in ca. 1845 een landhuis gebouwd. Het gepleisterde woonhuis ligt aan een onverhard pad, van de weg af.
Het kasteel Seldensate werd in 1893 tot landhuis verbouwd. Door de kanalisatie van de Aa zakte de grondwaterstand en verzakten de fundamenten van dit kasteeltje. Het raakte in vervallen staat en werd uiteindelijk gesloopt. Op het voormalige landgoed is een toegangspoort met duivetoren gerestaureerd. De oorsprong van deze gebouwen is vijftiende eeuws. Het landgoed is als park voor het publiek toegankelijk.

7.7 Infrastructurele en waterstaatswerken

Een sluis in de Zuid-Willemsvaart en enkele bruggen zijn na-oorlogs.

7.8 Groenelementen en artefacten

Een kruisbeeld bij de Groenstraat dateert uit de jaren dertig van deze eeuw. Het is ontworpen door J. Rovers.
De tuin van het landgoed Seldensate is als park opengesteld evenals het bovengenoemde De Wamberg met bos, moeras, vijvers en boerderijen.

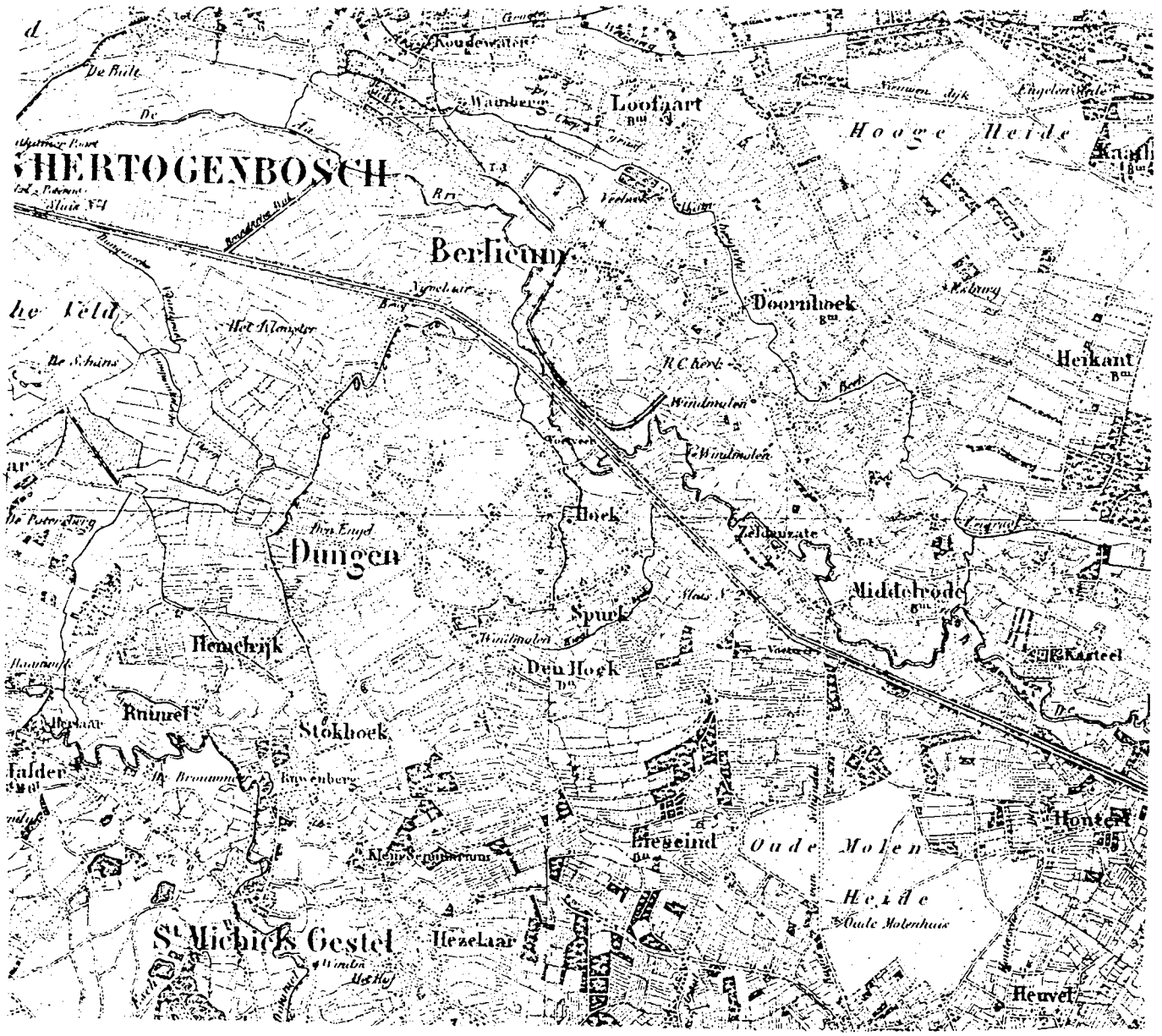

Gemeente Berlicum, op topografische kaart 45 's-Hertogenbosch, verkend in 1837, gegraveerd in 1851. Schaal 1:50.000

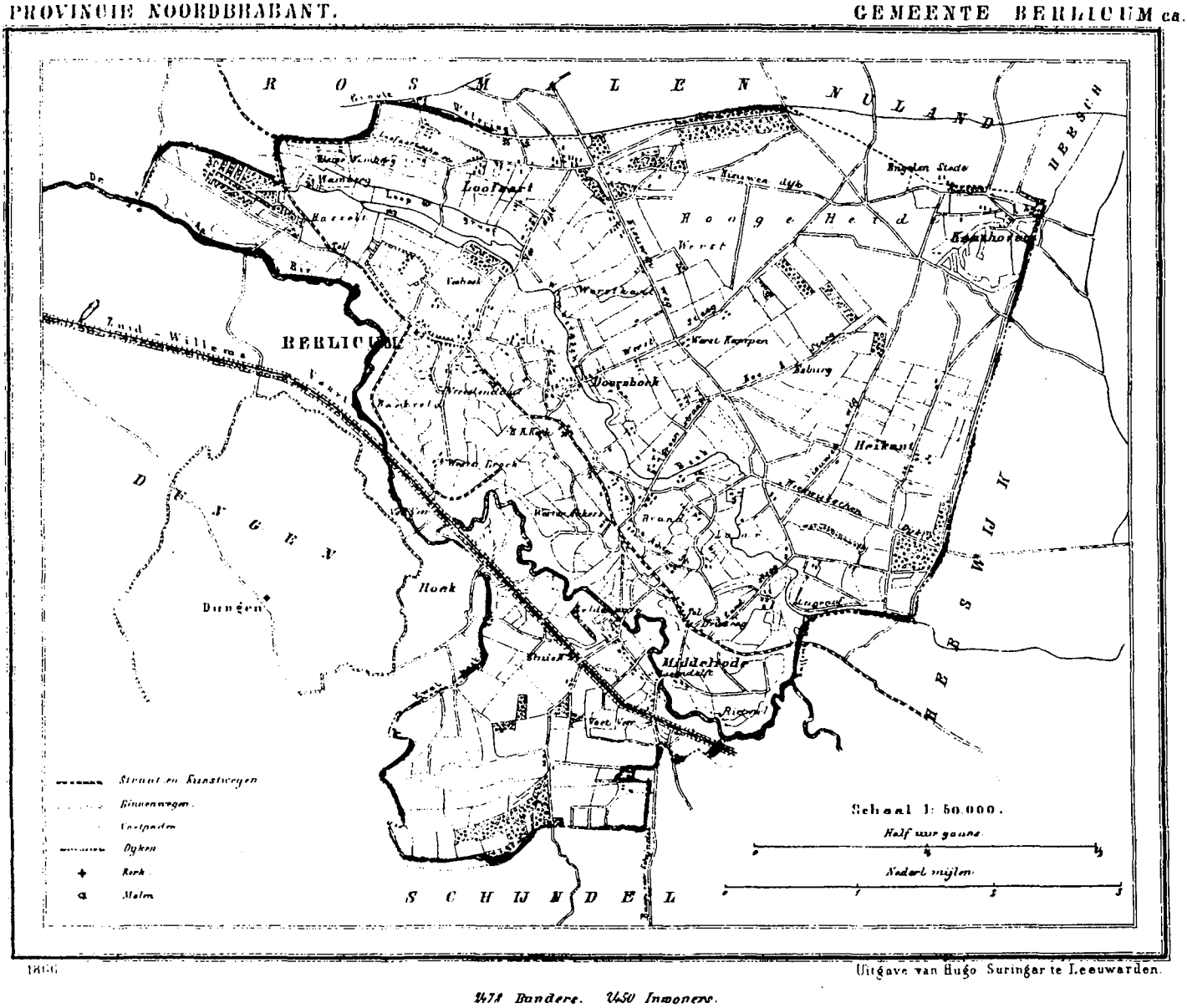

Gemeente Berlicum, toestand in 1866. uit: J. Kuyper, gemeente atlas van de provincie Noord-Brabant naar officieele bronnen bewerkt, Leeuwarde, eerst uitgave 1865

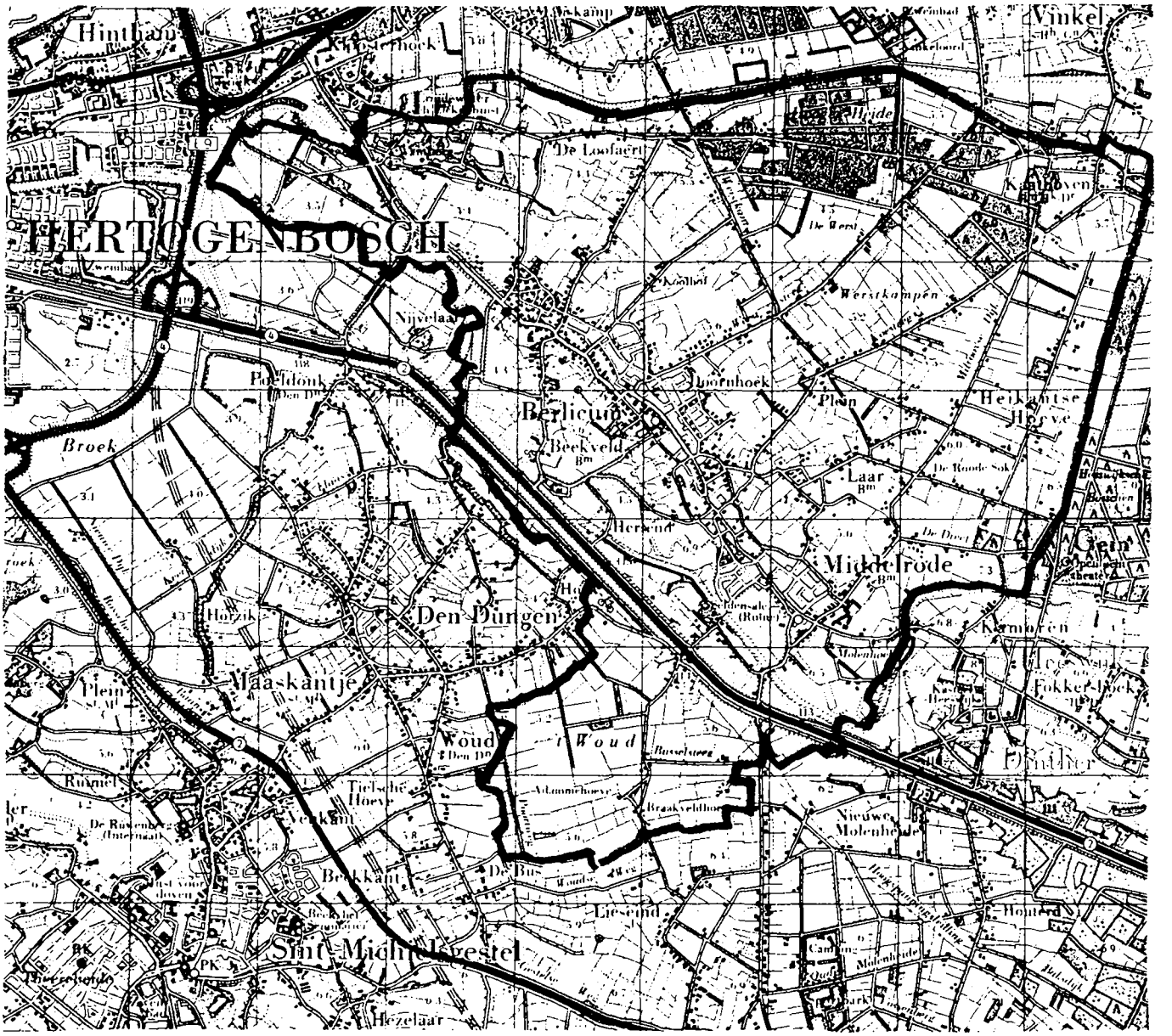

Gemeente Berlicum, huidige toestand. Uit: Grote topografische atlas van Nederland deel 4 Zuid-Nederland, Groningen 1987. Schaal 1:50.000

8. Objectgegevens

Achterweg

Kippenhok Schuur
XIXB
Baksteen, donker geverfde plint. Ramen met kleine roedenverdeling. Metalen kozijnen. Klampdeur. Schilddak. Muldenpan. Van documentair belang. Sinds het afbranden van de bijbehorende boerderij in 1944 vrij in het veld liggend voormalig kippenhok, later noodwoning.
(foto 1)

Assendelftse weg

10 Hoeve Ten Bergelen
Kasteelhoeve;inrijpoort Woonhuis;inrijpoort
1716 XXd
Baksteen. Ramen met kleine roedenverdeling. Luiken. Wolfdak. Hollandse pannen. Bakstenen poort, boog met natuurstenen blokken en geprofileerde rand. Gebeeldhouwd kopje als kraagsteentje. Kantelen met natuurstenen afdekking. Nisje met Mariabeeld (XXm). Poort is toegang geweest van kasteel Assendelft (aan Aa gelegen). Geheel herbouwde al voor 1387 bestaande boerderij met oude herbouwde kasteelpoort (uit ca. 1570). Gevelsteen in boerderij.
Rijksmonument
(foto 2,3)

19
Langgevelboerderij Langgevelboerderij
1908
Baksteen. Zesruits ramen, onderlichten met luiken. Deeldeuren (een ervan is dichtgemetseld). Wolfdak. Riet. Wolfseinden en dakvoet. Muldenpan. Hollandse pan. Populieren. Beukenhaag. Pand van cultuurhistorisch belang. Gevelsteen.
(foto 4)

Beekveld

26 Vredendaal
Woonhuis Woonhuis
1821
Gepleisterde, tweelaags gevel. T-ramen en vierruits ramen. Bovenlichten met kleine roedenverdeling. Op begane grond ramen gedeeltelijk met luiken. Deuromlijsting met pilasters en fries. Zadeldak. Verbeterde Hollandse pan. Palen, baksteen met smeedijzeren hek. Eenlaags aanbouw onder zadeldak. Omringd door tuin, met o.a. eik, valse acacia. Begrensd door beek. Pand van cultuurhistorisch belang.
(foto 5)

11
Koetshuis Woonhuis
1821 XV XXd
Vooramlig koetshuis in baksteen, besmeerd, gepleisterde plint. Muizetand. Zesruits ramen met luiken. Zadeldak. Verbeterde Hollandse pan.
Theekoepel op heuveltje, gepleisterde zesruits ramen (1821). Ramen met luiken. Zadeldak. Verbeterde Hollandse pan. Gebouwd op kelder met tongewelf, restant van voormalig kasteel Beekveld. Ligusterhaag, klimop. Diverse bomen, o.a. kastanje, haagbeuk.
Rijksmonument
(foto 6,7,8)